УКРАЇНЦІ І РОСІЯНИ: ДВА НАРОДИ — ДВІ МЕНТАЛЬНОСТІ

Проблеми походження народу та його мови актуальні для кожної цивілізованої людини й для будь-якого суспільства загалом. Адже кожен народ має свою генетичну пам'ять, цікавиться своєю минувшиною, своїми предками, їхньою історією, стосунками із сусідами, а також і тим, як виникла та розвивалася його рідна мова.

Для українців ці проблеми здавна мали не лише велике наукове, а й політичне значення, яке особливо загострилося нині, коли політична й церковна еліти Росії на чолі з її президентом настирливо ставлять під сумнів існування нас як окремого народу, взагалі існування української історії, мови, культури й навіть підстав для самостійної державности. В. Путін узяв курс на військове відновлення Російської імперії і, на жаль, має в цьому підтримку не тільки переважної більшости російських політиків, а й понад 80 відсотків російського суспільства. Цій абсурдній, але невідступній і небезпечній для нас меті нині підпорядковано всі російські засоби масової інформації, які діють не лише в самій Росії, а й в Україні та в багатьох країнах Європи, Азії, Америки.

Наприкінці червня 2021 р. В. Путін під час „прямої лінії" заявив, що українці й росіяни — це взагалі один народ. А через майже два тижні на офіційному сайті Кремля kremlin.ru була опублікована його стаття „Об историческом единстве русских и украинцев", основна ідея якої полягає в тому, що український народ „придумали" наприкінці XIX ст. Цього року вже після початку так званої „військової спецоперації" на засіданні Ради безпеки РФ 3 березня В. Путін знову наполягав на тому, що росіяни й українці є одним народом, і він ніколи не відмовиться від свого переконання. 6 березня 2022 р. його підтримав відомий російський історик-славіст, член-кореспондент РАН, доктор історичних наук Б. Флоря одіозною статтею „Русские и украинцы — один народ", опублікованою на одному з прокремлівських сайтів. Ця стаття суперечить не тільки історичним фактам, а й здоровому глуздові.

Цей доктор історичних наук переконаний, що „с древнейших времен в Приднепровье жили наши прямые предки. В первом тысячелетии нашей эры эти земли населяли русы-росы-русичи, русские роды и племена. Также в документах говорится о русской державе, Русской правде, русском языке. Никаких „украинцев" источники не знают. Как и „Украины". Все древние города — Киев, Чернигов, Переяславль, Галич, Львов, Перемышль, Белгород, Владимир-Волынский и т. д. были основаны русами-русскими. Это русские города". Він вважає, що „украинизм — явление искусственное, инициированное врагами русского суперэтоса, которые уже тысячу лет пытаются расчленить и уничтожить русов-русских. Это четко показывает история, этнография, филология, лингвистика и историческая география".

Насправді ж усі ці науки засвідчують зовсім інші реалії.

Назви *русь, руський* у східних слов'ян не споконвічні. Вони походять від західних слов'ян з південного узбережжя Балтійського моря, відомих у середньовічних джерелах під назвою *варяги*. На острові Рюген ще наприкінці VI ст. н. е. розселилася частина слов'ян-варягів, яких називали *ругами* (лат. Rugi), рутенами (лат. Rutheni) або *русами*, а острів Рюген — *Рутенією* (лат. Rutheniа) або *Руссією*[1]. Саме до варягів-русів з о. Рюген звернулися давні новгородці (а вони так само були південнобалтійського походження) з проханням допомоги в регулюванні політичної нестабільности (так зване „прикликання варягів"). *Отже, перші князі в Новгороді (Рюрик, Олег, Ігор та інші Рюриковичі) були варягами-русами.*

882 р. князь Олег на чолі варязького війська (русі) захопив Київ. Він обклав даниною полян, деревлян, сіверян і радимичів. Тобто під владою цього князя опинилося ядро держави, де першорядна роль належала полянам. Саме на них найперше поширилася назва *русь* (як зазначено в „Повісті минулих літ: *поляне, яже ныне зовомая Русь*), а згодом і на всю державу, яку історики XIX ст. назвали „Київська Русь".

Спершу вона складалася лише з Київської, Чернігівської та Переяславської земель. Тут розташовано й політичний, економічний і культурний центр держави Київ. У 860-х роках Київська Русь об'єднувала тільки протоукраїнські племена — полян, деревлян, південних дреговичів і південну частину сіверян. Лише в останній чверті IX ст., тобто майже через століття після утворення держави Русь, влада київських князів поширилася спершу на смоленських, а згодом на полоцьких і псковських кривичів і на ільменських (новгородських) словенів; лише в X—XI ст. і на початку XII ст. до складу Руси ввійшли всі землі східних слов'ян і багатьох неслов'янських племен.

Стосовно етнічної належности Давньої Руси увагу неупередженого дослідника має привернути насамперед те, що ця держава спершу охоплювала лише землі на Середній Наддніпрянщині, тобто вона не виходила за межі території, на якій жили протоукраїнці. Пізніша українська культура (часів Козаччини, Гетьманщини і сучасних українців) сформувалася на культурних традиціях південноруських (тобто протоукраїнських) літописних племен (полян, деревлян, волинян, сіверян, уличів, тиверців, білих хорватів) і Київської Руси. Наприклад, традиційне вбрання українських селянок — довга вишита чи мережана сорочка, спеціального крою плахта, намітка (у дівчат — вінець), що бере початок ще від одягу племінних об'єднань VIII ст., зберігалося в побуті сільського населення Київської Руси й наступних епох і майже в незмінному вигляді дійшло аж до XX ст.[2] Так само чоловіче вбрання X ст. було вже таке, як і в українців піз-

[1] Ломоносов М. В. [Замечание на диссертацию Г.-Ф. Миллера „Происхождение имени и народа российского"] // Ломоносов М. В. Полное собрание сочинений.— Москва; Ленинград, 1962.— Т. 6.— С. 29, 33; Гедеонов С. А. Варяги и Русь: В 2-х частях.— Москва, 2004.— С. 161; Скляренко В. Г. Русь и варяги.— К., 2006.— С. 6, 15, 19—20.

[2] Див.: Ніколаєва Т., Щербій Є. Народний одяг // Культура і побут населення України.— К., 1991.— С. 59, 89.

нього Середньовіччя. Русини носили білі сорочки, кожухи, свити, опанчі. Зовнішній вигляд київського князя Святослава Ігоровича (942—972), описаний візантійським письменником другої половини X ст. Левом Дияконом (біла сорочка, голена борода, довгі вуса, оселедець, сережка у вусі), майже не відрізняється від пізнішого запорозького козака.

Отже, Руссю спершу називали наддніпрянську територію сучасної України, а іменник *русин* і прикметник *руський* вживали як самоназивання протоукраїнців.

Етнічне визначення „руський" у розумінні „український" безперервно зберігалося протягом багатьох століть. Русинами називали себе українці у Великому князівстві Литовському, а у львівських міських книгах від 1599 р. навіть використано термін „руська нація" (Natio Ruthenica). Тогочасні джерела переконливо засвідчують, що населення України та Білорусі чітко відокремлювало себе від москвинів. У часи Козаччини для українців також природною та звичною була стара назва їхнього краю — Русь, а їх самих — русини. Та й уся Західна Європа протягом багатьох віків на означення України вживала назву Ruthenia (Русь), а західних українців — Ruteni (Rutheni)[3].

Особливо тривкою ця назва виявилася в західному регіоні України. Навіть у XIX ст. прикметник *руський*, тобто „український", ще входив до назв різних західноукраїнських політичних партій, літературних і наукових угруповань, альманахів, окремих праць тощо. Наприклад: „Головна руська рада" — перша українська політична організація в Галичині, що виникла у Львові 2 травня 1848 р., просвітнє товариство „Галицько-руська матиця", „Собор руських учених" (1848), „Руська трійця" (українські письменники М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький), чотиритомна „Історія літератури руської" (тобто української) О. Огоновського тощо.

Таким чином, етноніми „Русь, руський, русинський" — давні й органічні для українців назви. Але через несприятливі політичні обставини та, головне, брак української державности після розпаду Київської Руси й занепаду Галицько-Волинського князівства термін „Русь" не став політичною атрибуцією на українській території. Його собі загарбали наші північно-східні сусіди— москвини.

В Іпатському списку „Повісти минулих літ" уперше згадується назва *Україна*. Літописець, оповідаючи про смерть переяславського князя Володимира Глібовича 1187 р., каже: „І плакали по ньому всі переяславці... За ним же Україна багато потужила". Через два роки, 1189 р. було відзначено, що князь Ростислав приїхав до України Галицької[4].

Зовсім по-іншому відбувався етногенез росіян.

Коли процес формування русинів-українців (як і білорусів) у другій половині XII ст. в цілому завершився, майбутня московська народність тоді тільки зароджувалася й починала виходити на історичну арену. Вона формувалася далеко від Середньої Наддніпрянщини й зазнала істотного впливу місцевих фіно-угорських племен.

Московська народність формувалася в XI—XIV ст. у стратегічно вигідному регіоні між Середньою Окою та Верхньою Волгою на схрещенні основних торговельних шляхів. У середині I тисячоліття н. е. цей регіон заселяли корінні фіно-угорські племена. Слов'янське населення почало тут з'являтися у VIII ст.— спершу „ляські" (польські) племена в'ятичів, а згодом — ільменські словени, псковські кривичі й частина смоленських кривичів, а також частина протоукраїнського населення із Середньої Наддніпрянщини.

Своєрідний етномовний конгломерат, що утворився в басейні Верхньої Волги й Середньої Оки, об'єднувався спільним фіно-угорським субстратом*. Хоча територію в'ятичів Володимир Великий 981 р. приєднав до Київської імперії, вона слабо залежала від влади київського князя.

Сама ж територія сучасної центральної Європейської Росії в IX—XII ст. була далекою і глухою провінцією Київської імперії, відділеною від Наддніпрянської Руси величезним масивом непрохідних боліт і хащів, від яких ще й нині залишилися знамениті брянські ліси. Через це на Наддніпрянщині ту далеку територію аж до XV ст. називали Заліською, Заліссям („земля, що міститься за лісом").

Суворі природно-географічні умови Залісся спричинилися до того, що той край споконвіку був мало заселеним місцевими фіно-угорськими племенами. В епоху Київської Руси туди поступово стали проникати й слов'яни, хоч дуже повільно й неохоче. Масових переселень слов'ян із південних країв на Залісся ніколи не було, бо споконвічні хлібороби-русини на родючих землях Наддніпрянщини не мали ні потреби, ні мотивів, ні бажання залишати рідні домівки і йти в незнану напівдику глухомань.

На Залісся йшли тільки чоловіки-одинаки — спершу шукачі пригод і удачі в далеких краях, а також різні авантюристи, карні злочинці, що втікали від переслідування, вояки, мисливці, купці. Вони там одружувалися з місцевими жінками, сприймали їхні звичаї та побутову культуру. Київські ченці, проповідники, церковні просвітники з Руси, які прагнули поширювати християнство серед тамтешніх язичників, засновували монастирі та будували храми, відкривали школи, нерідко наражаючись на потужний спротив, переслідування й навіть мученицьку смерть. Як наслідок, за кілька століть на Заліссі утворилася своєрідна етнічна заліська людність, що становила переважно ослов'янених фіно-угрів. Така спільнота і була основою суздальсько-московської народности.

У X ст. у межиріччі Оки та Волги виникло Ростово-Суздальське князівство. Його політичними центрами були спершу Ростов, від початку XII ст.— Суздаль, а з другої половини XII ст.— Володимир-на-Клязьмі.

Політична вага та значення Ростово-Суздальської землі стрімко зросли в роки князювання Юрія Довгорукого — молодшого сина Володимира Мономаха. Він одружився з половецькою княжною й тим самим започаткував міцний і тривалий

---

[3] Назва Ruteni (Rutheni), „руси, жителі Русі" з'явилась у середньовічній латині, а згодом і в Німеччині як результат книжного пристосування до етноніма русин назви колишнього галльського племені в Аквітанії Rutheni „рутени" (Етимологічний словник української мови: У семи т.— К., 2006.— Т. 5.— С. 149).

[4] Літопис Руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. Відп. ред. О. В. Мишанич.— К., 1989.— С. 343. В українських літописах XII—XIII ст. слово Україна означало „земля, сторона, край" і фактично було синонімом слова країна.

* Субстрат — це елементи, факти і явища мови попереднього населення певної території, що проникли в мову пізніших поселенців.

антикиївський союз володимиро-суздальських князів з половцями. Проте Юрій Довгорукий ще не переривав зв'язків із Києвом і навіть намагався посісти київський престіл. Натомість його син Андрій, прозваний Боголюбським (він збудував собі замок у с. Боголюбово), провадив уже зовсім іншу політику. Він виріс на Суздальщині, вважав її своєю Батьківщиною, його виховала половчанка. Київська Русь була йому чужою.

Як зазначив видатний російський історик В. Ключевський, „в особі князя Андрія великорос уперше виступав на історичну сцену, і цей виступ не можна визнати вдалим", тому що суздальські містечка „становили тоді особливий світ, з відносинами й поняттями, яких не знали у старих областях Руси"[5]. Саме Андрія Боголюбського слід уважати засновником Суздальсько-Московської державности. Проти Києва він вів жорстоку ворожу політику і став запеклим ворогом Київської Руси.

Протягом XIV—XV ст. навколо Москви основні сусідні землі-князівства були „объединены", тобто уярмлені, і внаслідок цього утворилася Московська централізована держава. Від фіно-угорської назви столиці окремого князівства Мóсква, що вперше як невелике село, за офіційною версією, згадано 1147 р., було названо цілу державу. Її правителі називали себе московськими князями, згодом — великими князями, пізніше — царями, а своїх підданих — московськими людьми.

Назви „Москва", „Московия", „Московское государство" були офіційними урядовими назвами держави. Так її називали і вся Європа, країни Сходу, турки, араби та інші народи, а мешканців Московії іменували „москвинами", „московитами", „москвитянами", „московитянами"[6]. Українці від XV ст. своїх північно-східних сусідів називають „москалями", а їхню країну — „Московією", „Московщиною", „Московством".

1480 р. Московія формально звільнилася від монголо-татарського ярма, а великий князь Іван III Васильович (1462—1505) став володарем єдиної централізованої держави. Однак тривале монголо-татарське поневолення (майже 300 років) не тільки залишило глибокий слід у свідомості людей, а й вплинуло на всі аспекти суспільно-політичного та релігійного життя молодої Московської держави, певним чином відбилося й на менталітеті московської народности.

Як відзначав К. Маркс, „Москва виросла і розвинулась в огидній і паскудній школі монгольського рабства. Своєї могутности вона досягла тільки тому, що, будучи сама рабинею, стала віртуозом у мистецтві поневолення. Навіть після свого звільнення Москва продовжувала ще грати свою традиційну роль раба як пана. Лише Петро Великий зумів нарешті поєднати політичну спритність монгольського холопа з гордим стремлінням монгольського пана, якому Чингісхан у своїй останній волі заповів завоювання світу"[7].

Видатний російський лінгвіст, філософ і публіцист М. Трубецький відзначив, що „Московська держава виникла завдяки татарському ярму. Російський цар був спадкоємцем монгольського хана. Повалення татарського ярма звелося до заміни татарського хана православним царем і до перенесення ханської ставки до Москви. Навіть персонально значний відсоток бояр та інших служивих людей московського царя становили представники татарської знаті. Російська державність [...] походила від татарської, і навряд чи мають рацію ті історики, які заплющують очі на цю обставину або намагаються применшити її значення"[8].

Татарське сприйняття верховного правителя як непогрішного благодійника, якому все дозволено і все можна пробачити, так глибоко й міцно ввійшло в менталітет москвинів, що вони живуть із цим донині. „Тоді (у 60-х роках XIV ст.), коли українські землі вже були повністю вільні від монголо-татарської присутності та щонайменшої залежності від Орди, князі майбутньої Росії ще покірно бігали до ханів по ярлики, платили данину й визнавали їх над собою царями, чия воля прирівнювалася до Божої"[9].

За висновком відомого українського історика Я. Дашкевича, „на психологію великороса наклали відбиток запозичення монголо-татарського інстинкту завойовника, деспота, головна мета якого — світове панування. Так до XVI ст. сформувався тип людини-завойовника, страшної у своєму неуцтві, люті й жорстокості. Таким людям не були потрібні європейська культура й писемність, їм чужі такі категорії, як мораль, чесність, сором, правдивість, людська гідність, історична пам'ять тощо"[10].

Як бачимо, становлення московського етносу відбувалося далеко від Києва й усієї первісної Руси — Середньої Наддніпрянщини, і не має до неї жодного стосунку. Багатоетнічний склад населення й виняткова своєрідність історичного процесу, що протягом значного часу тривав за умов монголо-татарського ярма, спричинилися до того, що формування московської народности розтяглося на понад три століття (друга половина XII — кінець XV ст.).

З усього сказаного випливає цілком логічний висновок: москвини-росіяни русинам-українцям аж ніяк не брати і ніколи ними не були. Наші історії від самого початку розвивалися різними шляхами. До Київської Руси та до Київської імперії москвини мають ту дотичність, що невелика частина їхніх земель деякий час напівформально входила до складу цієї держави, і майбутні москвини-росіяни перейняли християнську культуру Київської Руси з багатьма українськими впливами, оскільки творцем Київської держави був русино-український і до певної міри білоруський етнос, а москалі були не творцями цієї культури, а її споживачами вже в готовому вигляді: яскравим прикладом того є зухвала крадіжка ними нашої етнічної назви „Русь", нашої давньої історії.

Цілковиту рацію має відомий український істо-

---

[5] Ключевский В. О. Сочинения: В 8 т.— Москва, 1956.— Т. 1: Курс русской истории.— Ч. 1.— С. 324—325.

[6] Див.: Наливайко Д. С. Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI—XVIII ст.— К., 1998.— С. 362.

[7] Цвибак М. М. Марксизм-ленинизм о возникновении восточноевропейских многонациональных государств // Проблемы истории докапиталистических обществ.— 1934.— № 1.— С. 69. Цит. за: Наконечний Є. Украдене ім'я: Чому русини стали українцями. 3-є доп. і випр. вид.— Львів, 2001.— С. 157.

[8] Трубецкой Н. С. К проблеме русского самопознания // Трубецкой Н. С. Собрание сочинений.— [Б. м.], 1927.— С. 31.

[9] Могильницька Г. Міфотворчість як обґрунтування історичного мародерства. Вид. 2-ге, випр. і доп.— Бровари, 2011.— С. 53.

[10] Дашкевич Я. Як Московія привласнила історію Київської Русі // Дашкевич Я. Учи неложними устами казати правду.— К., 2011.— С. 83—84.

рик Л. Залізняк, констатуючи, що „права Москви на історичну та культурну спадщину княжого Києва не більші й не менші, аніж права Мадрида, Лісабона, Парижа чи Бухареста на історію та культуру латинського Риму. Як романські народи успадкували певні надбання римської культури, так і білоруси та росіяни увібрали у свій етновизначальний комплекс певні елементи культури княжого Києва. Однак, як перші не були безпосередніми творцями латинської культури Риму, так і другі мають опосередковане відношення до творення культури Київської Русі. Адже переважна більшість елементів останньої постала в межах Південної Русі, нехай і під зовнішнім впливом культури Візантії. До того ж, сталося це значною мірою ще до появи білорусів та росіян на історичній арені Східної Європи"[11].

„Засвоєна росіянами культура Київської Русі, звичайно, стала важливим підґрунтям матеріальної та духовної культури російського народу. Однак якщо українці були прямими нащадками людності Києва, Галича, Чернігова, Переяслава та інших протоукраїнських територій, то московські етнічні особливості були продуктом їхнього саморозвитку за умов власної етнічної території далеко за межами первісної Русі"[12].

* * *

Як ми вже відзначали, голослівні твердження сучасних російських політиків і провладних засобів їхньої масової інформації про те, що росіяни й українці є, по суті, один народ лише з незначними відмінностями переважно в західних українцях, спричиненими польськими впливами,— антинаукові й мають суто політичне підґрунтя. Насправді ж відмінності українців від росіян глибокі, істотні й різнобічні. Вони проявляються в матеріальній і духовній культурі, в етнографії, фольклорі, у побуті, психіці, різному стилі життя — тобто в їхньому менталітеті, і зумовлені особливостями їх етногенезу та відмінностями в їхній подальшій багатовіковій історії.

Українська ментальність формувалася протягом багатьох століть на основі світосприйняття сільських хліборобів на наддніпрянських чорноземах, чия висока хліборобська культура відома ще від часів трипільської культури V—III тисячоліть до н. е. Звичайно, це не дає підстав виводити походження українців від цієї навіть не слов'янської цивілізації, проте чимало елементів матеріальної та духовної культури трипільців успадкували наступні слов'янські племена раннього Середньовіччя, серед яких були й наші предки.

Значення високорозвиненої трипільської культури полягає в тому, що вона відіграла велику роль в історії Середньої Наддніпрянщини, піднесла її господарський і культурний рівень і заклала міцний фундамент для високого культурного розвитку наступних етноплемінних утворень цього регіону.

Трипільські хліборобські традиції і любов до землі перейняли й ранні українці на наддніпрянській і наддністрянській Русі. „В українського селянина розвинулося й утвердилося почуття господаря, який сподівався на свої сили, виявляв особисту ініціативу. Довкілля і праця на землі формували в нього уявлення про добро і зло, внутрішні моральні засади — норми поведінки... З прадавніх часів в українців простежується прагнення до індивідуального землеволодіння і приватної власності"[13].

Згодом із селян-хліборобів виросло українське козацтво. На Запорожжі козак, який в умовах тривожного і небезпечного сусідства з Диким Степом мусив бути хоробрим, професійним воїном, водночас залишався хліборобом, займався промислами і був творцем матеріальних і духовних цінностей. Як відзначають дослідники, основною формою господарства на Запорожжі були хутори-зимівники, які у XVIII ст. „перетворилися на багатогалузеві господарства, де поряд з хліборобством розвивалося скотарство, рибальство, мисливство, гончарство та інші промисли, а також ремісництво. Зимівник запорозьких козаків був першим у Європі господарством, тип якого у наш час називається фермерським"[14]. У цих багатогалузевих господарствах фермерського типу, орієнтованих на ринкові відносини, застосовувалася вільна праця на своїй землі з високоінтенсивною агрокультурою, дотриманням сівозмін і чіткою системою природоохоронних заходів, зокрема упорядкованого й регульованого земле- та лісокористування. Любов до землі, розуміння таємниць природи і дбайливе до неї ставлення, а також стихійний екологічний досвід українські селяни-хлібороби пронесли крізь багато століть, незважаючи на війни, напади чужинців, стихійні лиха та інші знегоди. Ще на початку XX ст. видатний український письменник Михайло Коцюбинський у повісті „Fata Morgana" яскраво змалював типовий образ простої селянки Маланки Волик, яка понад усе любила землю і мріяла мати власну нивку: „Яка ти розкішна, земле! Весело засівати тебе хлібом, прикрашати зелом, заквітчати квітами. Весело обробляти тебе. Тільки тим ти недобра, що не горнешся до бідного. Для багатого пишаєшся красою, багатого годуєш, зодягаєш, а бідного приймаєш лише в яму... Але ще дочекаються наші руки обробляти свої ниви, свої городи, свої садки... Поділять тебе, земле, ой поділять..."[15]

Таке ставлення до землі притаманне ментальності українського селянина. Звідси й віковічні народні традиції — у кожному господарстві розкішні квітники біля осель, „садок вишневий коло хати", дбайливо оброблені ниви й городи, чисте довкілля.

Українське село було легко впізнаваним навіть для іноземців. Як писав видатний український і російський педагог і правознавець К. Ушинський (1824—1871), „выезжая на малороссийскую равнину, с какой бы то ни было стороны: с великорусской ли, срединной, холмистой возвышенности, с белорусских ли песчаноглинистых пространств, ограниченных с юга течением Десны, из лесистой ли Литвы по берегам Припяти, из южных ли степей, недавно заселенных,— вы невольно замечаете, что въехали в особенную страну, страну какой-то тишины, неподвижности, словом, в страну вековечно земледельческую. Этот характер вековечной равнины, с незапамятных времен кормившей и продолжающей кормить многие поколения одного и того же племени, ярко отражается и в характере населения, крепко связанного

[11] Залізняк Л. Від склавинів до української нації.— К., 2004.— С. 123.
[12] Там само.— С. 143.
[13] Там само.— С. 18.
[14] Костомаров М. Закон Божий (книга буття українського народу).— К., 1991.— С. 30.
[15] Коцюбинський М. Твори: В трьох томах.— К., 1979.— Т. 3.— С. 14.

со своею землею, тихого, неподвижного, в котором весь быт сложился по условиям земледелия, у которого все обычаи, все предания, все песни проникнуты земледельческим характером... В великорусе вы не заметите той привязанности к земле, он не задумается бросить свою деревню надолго и даже выселится из нее навсегда"[16].

Відданим своїй землі українцям ніколи не були потрібні (і навіть немислимі) ні далекі військові походи, ні загарбницькі війни, ні чужі землі, ні підкорені народи. Натомість менталітет москвинів формувався зовсім інакше під впливом інших природно-географічних і суспільно-політичних чинників.

Майбутні російські території між Середньою Окою та Верхньою Волгою споконвіку були переважно краєм непрохідних лісів і боліт, тобто малопридатним для розвитку хліборобства. Основними заняттями місцевих фіно-угорських племен було скотарство, рибальство та збиральництво дарів природи.

На думку багатьох етнографів, майбутні москвини запозичили з фінської традиційної культури популярні й донині пельмені, фіно-угорський народний костюм, личаки („лапти"), чоловічу сорочку-косоворотку, жіночий кокошник, сарафан, „матрьошку", російську лазню, фінський культ берези (замість індоєвропейського дуба та українських барвінка, калини і верби), казки про Ведмедя („косолапого Мишку"). Фіни вважали його священною твариною — „Медведь" став етнічним символом москвинів аж до заміни його грецьким двоголовим орлом у XV ст. Це сталося після завоювання Константинополя турками 1453 р. й одруження московського князя Івана III з племінницею останнього візантійського імператора Софією Палеолог. До її посагу (приданого) належало зображення візантійського двоголового орла, який відтоді став державним гербом Московської держави.

Москвинам і сучасним росіянам зовсім не відомі такі слов'янські ознаки обрядового фольклору, властиві наддніпрянській Русі, а згодом — і українцям, як веснянки, колядки, щедрівки, русальчин цикл, Русальчин Великдень, Купало та ін. Принаймні деякі з цих ознак мали б зберегтися, якби москвини походили від Руси. Навіть характерна особливість їхньої архітектури — шатрові будівлі та храми і зрубні та багатозрубні будови з „подклетями и крыльцами" трапляються лише на чудській етнографічній території[17].

На формування моральних цінностей і життєвих пріоритетів тамтешньої людности, й особливо панівної верхівки, істотний вплив справило монголо-татарське ярмо. Москвини свідомо чи несвідомо сприймали й засвоювали завойовницьку ментальність своїх володарів — монголо-татарських ханів і нижчих урядовців, прагнули дорівнятися до них, мріяли про військові переможні походи, нові землі й нових васалів. У реальному житті суздальсько-володимиро-московська еліта, яка без спротиву зустріла монголо-татарське військо (і завдяки цьому вижила), швидко пристосувалася до нових обставин і фактично злилася з ханською владою, поступово сприйняла монголо-татарську ментальність, спрямовану на захоплення чужих земель.

Чи не тому в історії Росії так багато війн?

За підрахунками істориків, від середини XVI ст. до нашого часу Московія-Росія брала участь принаймні у 75 різноманітних війнах, конфліктах і військових операціях, причому безпосередньо сама розпочала 53 війни. За 350 років їй вдалося збільшити свою територію у понад 7 разів — із 3 млн км^2 у 1547 р. (рік проголошення Московського царства Іваном IV („Грозным") до 21,8 млн км у 1914 р. (нині територія Російської Федерації становить „лише" 17 098 246 км^2)[18].

Вплив на російську ментальність монголо-татарських традицій, часті війни та військові походи, в яких брали участь лише чоловіки, спричинилися до нерівноправного становища жінки в російському суспільстві. Якщо в українських родинах жінка завжди була повноправною, шанованою й авторитетною, ніжною матір'ю, дбайливою господинею, вірною дружиною та мудрою порадницею свого чоловіка, то в традиційному російському побуті вона — безправна й мовчазна прислужниця чоловіка, майже рабиня, з якою поводились як з худобиною.

Знавець російського народного побуту відомий історик М. Костомаров писав: „Все иностранцы поражались избытком домашнего деспотизма мужа над женой. В отношениях между двумя пóлами русские видели одно животное влечение... По законам приличия, порожденным византийским аскетизмом и грубою татарскою ревностью, считалось предосудительным даже вести с женщиной разговор. Вообще женщина считалась существом ниже мужчины и в некоторых отношениях нечистым; таким образом женщине не дозволялось резать животных: полагали, что мясо его тогда не будет вкусно... Русская женщина была постоянною невольницею с детства до гроба. В крестьянском быту, хотя она находилась под гнётом тяжелых работ, хотя на неё, как на рабочую лошадь, взваливали всё, что было потруднее, но по крайней мере не держали взаперти... У знатных и зажиточных людей Московского государства женский пол находился взаперти, как в мусульманских гаремах. Девиц содержали в уединении, укрывая от человеческих взоров; до замужества мужчина должен быть им совершенно неизвестен; не в нравах народа было, чтоб юноша высказывал девушке свои чувства или испрашивал лично ее согласия на брак, при отдаче замуж девицу не спрашивали о желании; она сама не знала, за кого идет, не видела своего жениха до замужества, когда её передавали в новое рабство. Сделавшись женою, она не смела никуда выйти из дома без позволения мужа, даже если шла в церковь, и тогда обязана была спрашиваться"[19].

Натомість в Україні ще за Гетьманщини „свобода, економічна незалежність і серйозні юридичні права робили українських жінок активними членами суспільства — у релігійній, політичній і сімейній сферах життя. Ця свобода брала початок із західних традицій, які частково було перейнято з Польщі, а частково збережено з часів Київської Руси.

---

[16] Отечествоведение: Россия по рассказам путешественников и ученым исследованиям.— Санкт-Петербург, 1871.— Т. 2.— С. 6. Цит. за працею: Наконечний Є. Украдене ім'я...— Львів, 1998.— С. 127—128.

[17] Див.: Наконечний Є. Украдене ім'я: Чому русини стали українцями.— 3-є доп. і випр. вид.— Львів, 2001.— С. 95; Трубецкой Н. С. К проблеме русского самопознания.— С. 31.

[18] [Електронний ресурс].— Режим доступу: https://gazeta.ua/articles/history/_rosiya-rozpochala-53-vijni-perelik/697222; або https://bit.ly/2RNbOFj

[19] Костомаров Н. Очерки домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI и XVII вв.— Санкт-Петербург, 1860.— С. 103—104.

Історія зберегла цілу галерею чудових жінок України, котрі, незважаючи на трагічні та суворі реалії, знаходили в собі сили й уміння посідати гідне місце в суспільстві [...] заміщати своїх чоловіків і синів. А в крайньому разі займали їхнє місце й на полі бою. Таких випадків історія донесла чимало..."[20].

Відмінність українців від росіян не вичерпується лише наведеними фактами, але і їх достатньо для переконаности в тому, що обидва ці народи на всіх етапах їхньої історії розвивалися за різними суспільними, культурними і побутовими моделями. Це визнавали не тільки іноземні дипломати, місіонери, мандрівники, які нерідко й у різний час бували в Росії та в Україні, а й деякі відомі російські діячі, навіть критично налаштовані до української культури, як, наприклад, найвідоміший і найавторитетніший російський критик XIX ст. В. Бєлінський. Він чітко усвідомлював, що вже у XII ст. українці були окремим народом, який помітно відрізнявся від росіян, що яскраво засвідчило „Слово про Ігорів похід". На думку В. Бєлінського, „это произведение явно современно воспетому в нем событию и носит на себе отпечаток поэтического и человеческого духа Южной Руси (тобто України.— *Г. П.*), еще не знавшей варварского ярма татарщины, чуждой грубости и дикости Северной Руси... Оно отличается благородством тона и языка... Есть в языке его что-то мягкое, напоминающее нынешнее малороссийское наречие... Но более всего говорит за южнорусское происхождение „Слова" выражающийся в нем быт народа. Есть что-то благородное и человеческое во взаимных отношениях действующих лиц этой поэмы... Но особенно поразительны в поэме отношение по́лов... Плач Ярославны дышит глубоким чувством, высказывается в образах, сколько простодушных, столько и грациозных, благородных и поэтических. Это не жена, которая после погибели мужа осталась горькою сиротою, без угла и без куска, и которая сокрушается, что ее некому больше кормить и бить: это нежная любовница, которой любящая душа тоскливо порывается к своему милому... Все это, повторяем, отзывается Южной Русью, где и теперь еще так много человечного и благородного в семейном быте, где отношение по́лов основывается на любви, и женщина пользуется правами своего пола; и все это диаметрально противоположно Северной Руси, где семейные отношения дики и грубы и женщина есть род домашней скотины и где любовь совершенно постороннее дело при браках: сравните быт малороссийских мужиков с бытом русских мужиков, мещан, купцов и отчасти и других сословий, и вы убедитесь в справедливости нашего заключения о южном происхождении „Слова о полку Игоревом"[21].

З плином часу відмінності між русинами-українцями та москалями-москвинами виявлялися ще дужче. Ці відмінності особливо впадали в око іноземцям. Зокрема, сирійський архидиякон, письменник і мандрівник із міста Алеппо (Халеб) Павло Алеппський, подорожуючи 1654 р. зі своїм батьком патріархом Макарієм Антіохійським через Україну до Москви, відзначив: „Починаючи з цього міста [Рашкова на Дністрі] і по всій землі руських, тобто козаків, ми помітили прекрасну рису, що дуже здивувала нас: усі вони, крім небагатьох, навіть більшість їхніх жінок та доньок, уміють читати і знають порядок церковних служб та церковних співів; крім того, священники навчають сиріт і не залишають їх блукати по вулицях неуками... Ми завважили в цьому благословенному народі побожність, богобоязливість і благочестя простотаки дивовижні... Та ніщо так не дивувало нас, як врода маленьких хлопчиків і їхній спів, що линув із самого серця, у гармонії зі старшими... Черниці уміють читати, обізнані з філософією, логікою, захоплюються творчістю... Ми були в захваті від чистих голосів і співу, особливо ж дів, як дорослих, так і малолітніх"[22].

Пробувши у відсталій і неграмотній Москві два роки та повертаючись додому знову через Україну, Павло Алеппський мав можливість порівняти ці дві країни: „Цієї ночі ми спали на березі ріки, зовсім задоволені та спокійні, бо від тієї хвилини, коли ми лише побачили Печерську лавру, що здалеку виблискувала своїми банями, та як лише до нас долетіли премилі пахощі цих квітучих земель, наші душі затремтіли від радощів і втіхи, серця наші порозкривалися, і ми розливалися в подяках Господеві Богові. Довгих два роки в Московії на наших серцях лежав справжній тягар, а розум був ніби закутий у лещатах, бо в тій країні ніхто не може почуватися бодай трохи вільним і задоволеним, хіба лише ті, хто там народився й виріс, а всі інші, такі як ми, навіть ставши володарями всієї країни, ніколи не позбудуться неспокою і страху... Зате Козацька країна була для нас начебто наш власний рідний край, а ті, хто в ній живе, були нашими добрими приятелями й людьми, неначе ми самі. О, який це благословенний край! Який благословенний народ!.."[23].

Освіченість українських жінок, яку Павло Алеппський вважав „прекрасною рисою", у всуціль неграмотній Росії навіть на початку XVIII ст., сприймали як дивину. Не випадково, коли цар Петро I, реформуючи свою імперію, хотів призначити Патріархом Московським освіченого русина-українця, до нього прийшла велика делегація знатних людей та архиєреїв, благаючи не робити цього. Основний аргумент: „Не позорь нас, батюшка. Малороссы — книжники. У них даже женщины читают"[24].

Цю велику різницю між росіянами та українцями в середині XIX ст. відзначив уже згадуваний нами В. Бєлінський на основі особистих спостережень. Він, без сумніву, був російським шовіністом, проте дозволяв собі різкі, по суті антиросійські висловлювання, іноді не добираючи слів („неистовый Виссарион"). Так, під час перебування в Україні на відпочинку й лікуванні він у листі до дружини від 15 червня 1846 р. писав: „Верст за 30 до Харькова я увидел Малороссию, хотя еще и перемешанную с грязным москальством. Избы хохлов похожи на домики фермеров — чистота и красивость неописанные. Вообрази, что малороссийский борщ есть не что иное, как зеленый суп (только с курицею или бараниною и заправленный салом). Суп этот

[20] Таїрова-Яковлєва Т. Повсякдення, дозвілля і традиції козацької еліти Гетьманщини / Пер. з рос.— К., 2017.— С. 50, 86.

[21] Белинский В. Г. Полное собрание сочинений.— Москва, 1954.— Т. V.— С. 332, 348—349.

[22] Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским.— Москва, 1897.— Вып. 2.— С. 2, 15, 94.

[23] Там само.— Москва, 1898.— Вып. 4.— С. 185.

[24] Белинский В. Б. Страна Моксель, или Открытие Великороссии.— К., 2007.— Книга вторая.— С. 171.

они готовят превкусно и донельзя чисто. И это мужики! Другие лица, смотрят иначе. Дети очень милы, тогда как на русских смотреть нельзя — хуже и гаже свиней"[25].

Дуже схвально про українців відгукувався й російський публіцист і письменник М. Чернишевський (1828—1889). Він обстоював наше право творити свою культуру рідною мовою. У статті „Национальная бестактность" він гостро виступив проти львівського журналу „Слово" галицьких москвофілів за його проросійську позицію і штучну мову. Використовуючи тогочасну термінологію, неадекватну на сучасний погляд, він писав, що „малороссы — одно из племен наиболее симпатичных. Очаровательное соединение наивности и тонкого ума, мягкость нравов в семейной жизни, поэтическая задумчивость характера непреклонно настойчивого, красота, изящество вкуса, поэтические обычаи — все соединяется в этом народе, чтобы очаровать вас, так что иноплеменник становится малорусским патриотом, если хоть сколько-нибудь поживет в Малороссии... Их патриотизм чист от помысла порабощения других; они желают лишь того, чтобы им самим было легче жить на вольном свете: никакое другое племя не хотят они подчинять себе или обижать"[26].

Відомий російський письменник і публіцист Іван Бунін уперше побував в Україні 1889 р. як турист, на той час йому було 18 років, і свої враження описав в автобіографічному оповіданні „Казацким ходом": „Хохлы мне очень понравились с первого взгляда. Я сразу заметил резкую разницу, которая существует между мужиком-великороссом и хохлом. Наш мужик — народ, по большей части, изможденный, в дырявых зипунах, в лаптях и онучах, с исхудалыми лицами и лохматыми головами. А хохлы производят отрадное впечатление: рослые, здоровые и крепкие, смотрят спокойно и ласково, одеты в чистую, новую одежду"[27].

Це оповідання засвідчує щире захоплення молодого автора красою України, його глибоку пошану до Тараса Шевченка, чию могилу він відвідав під час описуваної подорожі по Дніпру козацькою „Чайкою". Відтак можна пробачити йому вживання дещо образливого, але поширеного на той час слова „хохлы", в яке російські інтеліґенти зазвичай не вкладали негативного змісту. Але то були інші часи...

Реалії сучасного життя показують, що й нині між москвинами та українцями існують величезні розбіжності в суспільних і життєвих пріоритетах, у моральних цінностях, у традиціях і звичках, менталітеті загалом.

У російському суспільстві зрідка трапляються політики, спроможні з об'єктивних позицій зрозуміти й оцінити причини хронічних негараздів у російсько-українських стосунках. Зокрема, сучасний російський публіцист, політичний діяч, ідеолог неімперського розвитку російської національної держави, заступник голови Народної національної партії Росії, публіцист і політичний діяч Олексій Широпаєв у своїй книжці „О двух разных народах" (Москва, 2013) відзначає: „Ничто так не раздражает русских, как очевидные различия с украинцами в языке, менталитете, культуре, историческом опыте... Надо сказать, что на словах русские всегда готовы признать, что украинцы — народ, но — внимание! — „братский народ". За этой лукавой формулой кроется твердое убеждение, что мы — русские и украинцы — ОДИН народ, призванный жить в одном государстве со столицей в Москве. Говоря о „братском украинском народе", большинство русских воспринимают украинский язык и само украинство как досадное историческое недоразумение, исторический вывих, возникший благодаря зловредному влиянию Литвы и Польши. И при этом русские не задаются вопросом: а может, вывихом-то являются они сами?

Исторически вывихнуты как раз-то мы, русские. Нас вывихнула татарщина. Еще в XIII веке наметились два противоположных исторических вектора, определивших дальнейшее формирование украинского и русского народов. Первый вектор — борьба с Ордой в союзе с Европой, второй — борьба с Европой в союзе с Ордой...

Если украинское самосознание исторически тяготеет к Европе, то традиционное русское самосознание воспринимает Европу с большей или меньшей степенью враждебности, недоверия и зависти, обратной стороной выступает мессианская кичливость и обличительный пафос в отношении „прогнившего Запада"...

...Нам, русским, пора осознать, что обретение Украиной независимости глубоко закономерно. Это историческая справедливость, с которой необходимо не просто смириться — нам надо ее понять и принять.

Понимание, что Украина — другая страна, настоящая заграница — вот ключ к нашему самопознанию, самокритике и самоосвобождению, предпосылка зарождения новой русской ментальности без имперских и антизападных стереотипов. Если это произойдет, все наше видение истории и мира изменится. Украина как бы ставит перед нами, русскими, зеркало. Надо честно и бесстрашно вглядеться в него. И, как сказано в нашей же, русской поговорке, „на зеркало неча пенять"..."[28]

На жаль, ці раціональні й логічні пропозиції О. Широпаєва не були почуті. Більше того — російський диктатор В. Путін, вважаючи українців невід'ємною частиною російського народу, вдався до повномасштабної агресії проти України. Його військові злочини засуджує увесь цивілізований світ. А згуртований український народ разом зі своїми збройними силами героїчним спротивом російським дикунам, насильникам і мародерам переконливо доводить свою окремішність і докорінну історичну, моральну, політичну, культурологічну, світоглядну й ментальну відмінності від росіян.

Отже, твердження російських політиканів, що росіяни й українці,— це один народ зі спільною мовою та культурою, означає як їхнє абсолютне невігластво в історії й етнології, так і свідому фальсифікацію очевидних реалій і фактів для задоволення своїх великодержавницьких імперських амбіцій.

Григорій ПІВТОРАК

---

[25] Белинский В. Г. Полное собрание сочинений.— Москва, 1956.— Т. XII: Письма 1844—1848 гг.— С. 288.

[26] Чернышевский Н. Г. Национальная бестактность // Чернышевский Н. Г. Полное собрание сочинений.— Москва, 1950.— Т. VII: Статьи и рецензии 1860—1861.— С. 775.

[27] Бунин И. А. Казацким ходом // Бунин И. А. Собрание сочинений: В 9 т.— Москва, 1965.— Т. II: Повести и рассказы 1890—1909.— С. 427.

[28] Широпаев А. О двух разных народах.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: http://shiropaev.livejournal.com/89662.html \fussy